

Ермұхамет Маралбектің
«6D021300 – Лингвистика» мамандығы бойынша
философия доктор (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
«Мөлшер категориясының тарихи парадигмасы» (лингвистикалық
аспектіде) атты диссертациясына отандық ғылыми кеңесшінің

ІШКІРІ

Мөлшер – материалдық болмысты құраушы факторлардың бірі және оның ажырамас бір бөлігі. Ол әуелде болмыстағы материяның мазмұны ретінде адам санасынан тыс, жаратылыстық негіздермен байланыста қалыптасты. Кейін келе табиғаттағы тіршілік иелерінің өмір сүру параметрлерінің біріне айналды. Адамзат баласының сан ғасырлық саналы тіршілік күресі, ыждағатты ізденісі нәтижесінде «мөлшер» категориялық ұғымға айналды. Міне, осы арадан біз философияның нысаны деп танитын *мөлшер категориясы* барлыққа келді. Адамзат қоғамының дамуы ілгері басып, адамдар арасындағы қарым-қатынас пен қоғамдық құрылыстың ішкі механизмдері артқан сайын, мөлшер категориясының маңызы да арта түсті. Бүгінгі технология заманында «мөлшер», «өлшем» ұғымдарына деген адамдардың жауапкершілігі күшейе түсті. Тіпті болашақта тіршіліктің әрбір тынысы қатаң мөлшерлік параметрлерге құрылатынына күмән жоқ.

Кез келген халықтың рухани кеңістігін «мөлшер» сияқты іргелі ұғымдар құрайды. Мұндай іргелі ұғымдар тарихтың тезінен, сананың саралауынан өтіп, мәдениетке, танымға, бір халықтың рухани өзегін тұтастырып тұрған тінге айналады. Рухани ізденістердің осы күрделі даму жолы тілмен де ұштасып жатады. Тілдегі мөлшер категориясы – көптеген ұғымдармен ұштасып (интеграциялық қатынаста) жататын, қазақ тілінің барлық тарихи кезеңдерінен кең орын алған күрделі тілдік, логикалық категория. Сондықтан ойлаудың, рухани-мәдени құндылықтардың, тілдік процестердің мөлшер категориясы аясында танылатын құпияларын ашу маңызды. Докторант Маралбек Ермұхаметтің диссертациясы осы тақырыпқа арналған. Яғни диссертация «мөлшер» ұғымының ішкі логика-семантикалық құрылымдарын, басқа лексика-грамматикалық категориялармен байланысын, ортақ және айырым белгілерін, әр тарихи кезеңдердегі ерекшеліктерін, қоршаған ортамен, адамзаттың тұрмыс-тіршілігімен, танымымен байланысын ашуға бағытталған. Ізденуші материалдарды пайдалану, талдау бойынша интегративті принципті басшылыққа алады.

Тарихымыздың талайлы бір кезеңдерінде руханиятты ұлттық тұғырдан тайдырып алған қазақ халқының сол жоғалтқан арналарын қайта табуы үшін бірден-бір көмекші – тіл. Осы тұрғыдан келгенде, Маралбек Ермұхаметтің диссертациялық жұмысының өзектілігі айқындала түседі. «Мөлшер» ұғымы қазақ тіл білімінде категориялық және тарихи парадигмалық байланыс тұрғысынан жүйелі зерттелмеген. Сондықтан да лингвистикада тақырыптың өзектілігі талас тудырмайды.

Маралбек Ермұхамет «мөлшер» ұғымын категориялық деңгейде алып, тілдің барлық тарихи кезеңдері мен тіл деңгейлері бойынша салыстыра қарастыруды көздейді. Бұл тұрғыдан нысан айқын, мақсаты дұрыс тандалған. Ал мақсатқа жету үшін қойылған міндеттер бойынша тыңғылықты жұмыс жасалды. Ізденуші тақырыптан, нысаннан ауытқып кеткен жоқ.

Зерттеу тақырыбы функционалды-семантика, функционалды грамматика, құрылымдық грамматика, когнитивті грамматика, жалпы тіл білімі, этнолингвистика, когнитивті лингвистика, түркология, әдебиеттану, ғылымдарының теориялық тұжырымдары мен қағидаларын, зерттеу әдістерін толық меңгеруді қажет етті. Бұл да тақырыптың ауқымдылығы, дереккөздердің молдығы, мазмұнының күрделілігі сияқты мәселелермен қоса зерттеу жұмысын ауырлата түсетін фактор. Осыны ескергенде, докторанттың ғылыми дайындығын жоғары, ыждағатты деп бағалаймын. Зерттеу тақырыбының күрделі әрі ауқымды болуына қарамастан, Маралбек Ермұхамет тақырыпты жақсы игеріп, мәселені толығымен орындап шықты. Диссертациялық жұмысы салмақты тұжырымдар мен көзқарастарға ие, әр бөлімдері, тараулары логикалық байланысты сақтаған. Диссертанттың тілі жатық, ғылыми стилі қалыптасқан.

Маралбек Ермұхамет зерттеу жұмысының мақсатына жету үшін, ең әуелі, бұған дейінгі тіл білімінің классикалық әдебиеттеріне, қалыптасқан лингвистикалық тұжырымдарына сүйене отырып, қазақ тілінің тарихын бес кезеңге дәуірледі (V-IX ғғ., X-XII ғғ., XIII-XIV ғғ., XV-XVIII ғғ., XIX-VV ғғ.). Осы тарихи кезеңдерге байланысты тілдік дереккөздерді тандап, қажетті, тақырыпты аша түсетін мысалдарды сұрыптап жинады. Барлық тарихи кезеңдерді жинақтай келгенде, 1246 тілдік бірлік, 1590 мысал, 193 картотека жинады. Бұл – диссертацияда айтылатын тұжырым мен пікірлерді сенімді дәйектей түсуге жеткілікті материал. Диссертацияның ғылыми дереккөздерін, түрлі ғылыми әдебиеттерді орынды пайдаланды және дұрыс сілтеме жасады. Сондай-ақ зерттеудің ғылыми аясын кеңейту үшін, қазақ тілді лингвистикалық әдебиеттермен ғана шектелмей, орыс, қытай, түркі халықтары, еуропалық лингвистикадағы әдебиеттерге жүгінді. Бұл тұрғыдан зерттеудің ғылыми аясы кең болды.

Диссертацияның мазмұнына, әр тарау мен тілдік деректердің ерекшелігіне қарай зерттеу әдістері де дұрыс тандалды. Жұмысында тіл білімінің салыстырмалы-тарихи әдіс, структуралық әдіс, анализ-синтез әдісі, статистикалық тәсілдерді қолданды.

Диссертация мазмұны бұған дейін бұл тақырыпта жазылған жұмыстарды қайталайтын таптаурын емес, жаңалықтары бар. Айталық: мөлшер категориясының тілдік табиғаты алғаш рет қазақ тілі дамуының барлық тарихи кезеңдері бойынша және функционалды бағытта зерттеу нысаны етілді; мөлшер категориясының поэтикалық тілдегі ерекшелігі XV–XVIII ғасырларға жататын жыраулар поэзиясы негізінде алғаш рет анықталып, «поэтикалық мөлшерліктер» ұғымы негізделді; бұрын-соңды зерттеулерде кездеспейтін мөлшер категориясын құрайтын он түрлі логика-семантикалық құрылым мен микромөлшер ұғымдары анықтады. Диссертацияның бұл жаңалықтары

жұмыстың құндылығын арттырады.

Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен нәтижелері Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған түрлі отандық және шетелдік басылымдарда жарияланды. Жалпы саны – 12 еңбек. Мұнда атап айтарлығы: диссертация мазмұнына толықтай енген екі мақаласы Скопус базасына енетін шетелдік ғылыми журналдарға жарияланды. Оның біреуі шетелдік ғылыми кеңесшісімен, екіншісі отандық ғылыми кеңесшісімен бірлесе зерттеу нәтижесінде жарық көрді; Түркияда өткен Халықаралық Конгресте жасалған баяндама негізінде екі мақала Конгрестің жинағына жарияланды. Ізденушінің «Сан-мөлшер категориясының функционалды-семантикалық өрісі» деп аталатын зерттеуі оқулық мазмұнына ықшамдалған нұсқада (30 бет) еліміздегі белгілі функционалды грамматика мамандарының еңбектерімен бірге фундаментальды басылымның құрамына енді (*Жұмсалымды грамматика / Монография-оқулық. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2016. – 508 б.*). Бұл ізденушінің ғылыми әлеуеті мен жұмыстың сапасын көрсетеді.

Зерттеудің негізгі тұжырымдары мен нәтижелері қазақ тіл білімін теориялық тұрғыдан толықтыра түседі. Мөлшер категориясы «Рухани жаңғыру» ғасырлық жобасын жүзеге асыруда дүниені танудың ұлттық кодтарын анықтауға өз үлесін қосады. Диссертацияның жалпы материалдары тіл білімінің салаларында, аударма ісінде, әдістемелік құралдар мен оқулықтар жазуда, түрлі сөздіктер құрастыруда материал бола алады.

Тақырыптың болашақтағы перспективасына келгенде, артылып қалған мысалдар мен материалдарды игеру, мөлшер категориясының анықталмай жатқан, жаңадан қосылған өрістерін, семантикалық құрылымдарын анықтау, мөлшер категориясының концептуалдық ерекшелігін толыққанды ашу – ізденушінің болашақтағы мақсаты.

Сондықтан, осыларды ескере келе, ізденуші Маралбек Ермұхаметтің «6D021300 – Лингвистика» мамандығы бойынша философия доктор (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Мөлшер категориясының тарихи парадигмасы» атты диссертациялық жұмысын толық аяқталған, докторлық диссертацияға қойылатын талаптарға сай, дербес зерттеу жұмысы деп бағалап, қорғауға ұсынамын.

**Отандық ғылыми кеңесші,
ф.ғ.д., профессор**

З.Қ.Ахметжанова